

МІСЦЕ МІЖНАРОДНОГО ГУМАНІТАРНОГО ПРАВА ЯК ГАЛУЗІ В СИСТЕМІ СУЧАСНОГО МІЖНАРОДНОГО ПУБЛІЧНОГО ПРАВА

THE PLACE OF INTERNATIONAL HUMANITARIAN LAW AS A BRANCH IN THE SYSTEM OF MODERN INTERNATIONAL PUBLIC LAW

Голубцова А.І., студентка II курсу магістратури
юридичного факультету

Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара

У роботі розглянуто концептуальні засади міжнародного гуманітарного права, визначено поняття міжнародного гуманітарного права та його значення. Доведено, що ключовою галуззю, на основі якої здійснюється міжнародно-правове регулювання відносин воєнного часу, є міжнародне гуманітарне право. Досліджено основні міжнародні принципи права в галузі прав людини й гуманітарного права, закріплені у міжнародно-правових документах.

Акцентовано увагу на тому, що ключовою галуззю, на основі якої здійснюється міжнародно-правове регулювання відносин воєнного часу, є міжнародне гуманітарне право.

У сучасному міжнародному праві виокремлюють окрему галузь – міжнародне гуманітарне право, що спрямоване саме на захист жертв збройних конфліктів, тобто розраховано на захист прав людини у ситуаціях, коли загальні механізми захисту прав людини не працюють чи малоефективні. Сучасне міжнародне гуманітарне право включає не лише численні конкретні правила ведення збройної боротьби, а й низку принципів цієї галузі міжнародного права. Виникнення, формування галузевих принципів та їх зміст визначаються специфікою суспільних відносин, які вони регулюють.

Характерною особливістю міжнародного гуманітарного права є те, що воно поєднує дві різні концепції, одна з яких має юридичний характер, а інша – етичний. Міжнародне гуманітарне право, яке прагне досягти компромісу між міркуваннями про військову необхідність та вимогами людства, містить етичний елемент, оскільки йдеться про пом'якшення проявів насильства через юридичні обмеження щодо засобів та методів ведення війни та зобов'язання воюючих сторін гуманно поводитися з особами, які не погоджуються або перестали брати участь у бойових діях.

Визначено, що міжнародне право містить спеціальну систему міжнародно-правових норм і механізмів їх реалізації, спрямованих на обмеження насильства під час війни та захист жертв війни. Міжнародне гуманітарне право є важливою галуззю міжнародного публічного права, оскільки в умовах збройного конфлікту проблема захисту індивіда й забезпечення його прав і свобод стає актуальнішою та значущою проблемою.

Ключові слова: міжнародне право, міжнародне гуманітарне право, галузеві принципи міжнародного гуманітарного права, збройні конфлікти, принцип гуманізації збройних конфліктів.

The conceptual principles of international humanitarian law are considered in the work, the concept of international humanitarian law and its meaning are defined. It is proved that the key area on the basis of which the international legal regulation of wartime relations is carried out is international humanitarian law. The article examines the basic international principles of law in the field of human rights and humanitarian law, enshrined in international legal instruments.

Emphasis is placed on the fact that the key area on the basis of which the international legal regulation of wartime relations is carried out is international humanitarian law.

In modern international law there is a separate branch - international humanitarian law, which is aimed at protecting the victims of armed conflict, ie designed to protect human rights in situations where general mechanisms for the protection of human rights do not work or are ineffective. Modern international humanitarian law includes not only numerous specific rules of armed struggle, but also a number of principles of this branch of international law. The emergence, formation of sectoral principles and their content are determined by the specifics of social relations that they regulate.

A characteristic feature of international humanitarian law is that it combines two different concepts, one of which is legal in nature and the other in ethical. International humanitarian law, which seeks to compromise between considerations of military necessity and the demands of humanity, contains an ethical element, as it seeks to mitigate violence through legal restrictions on the means and methods of warfare and the obligation of warring parties to treat humanely do not agree or have ceased to take part in hostilities.

It is determined that international law contains a special system of international legal norms and mechanisms for their implementation, aimed at limiting violence during the war and protecting victims of war. International humanitarian law is an important branch of public international law, because in conditions of armed conflict the problem of protecting the individual and ensuring his rights and freedoms becomes a more relevant and significant problem.

Key words: international law, international humanitarian law, branch principles of international humanitarian law, armed conflicts, principle of humanization of armed conflicts.

Постановка проблеми. Сьогодні проблеми міжнародного співробітництва держав у забезпеченні основних прав і свобод людини набувають особливої гостроти. Загальна тенденція сучасного етапу розвитку людства – гуманізація всіх сфер життя. Ця тенденція не оминула й міжнародне право. У сучасному міжнародному праві частка принципів і норм, орієнтованих на людину, неухильно зростає. Найбільш яскравим проявом цього є принципи і норми міжнародного права прав людини та міжнародного гуманітарного права, які найкраще відображають загальну гуманітарну природу людини і розвиток гуманітарного правовиховання в усьому світі.

Тематична актуалізація дослідження місця міжнародного гуманітарного права як галузі в системі сучасного міжнародного публічного права в контексті євроінтегра-

ції пояснюється надзвичайною важливістю цього питання як для окремої взятої людини, так і для держави і світу в цілому. Звідси, дослідження місця міжнародного гуманітарного права як галузі в системі сучасного міжнародного публічного права є актуальним як із погляду теорії права, так і для вироблення пропозицій щодо вдосконалення чинного законодавства і рекомендацій його практичного застосування.

Метою статті є розгляд місця міжнародного гуманітарного права як галузі в системі сучасного міжнародного публічного права.

Аналіз останніх публікацій і досліджень. Науково-теоретичне підґрунтя для дослідження місця міжнародного гуманітарного права як галузі в системі сучасного міжнародного публічного права становили наукові праці із

загальної теорії держави і права, розробки фахівців у галузі міжнародного права. Зазначимо, що темі правової природи міжнародного гуманітарного права приділено значну увагу в працях таких учених, як: Р. Адельханян, І. Бліщенко, В. Глушков, О. Губаренко, В. Ємельянов, М. Карпенко, І. Карпець, А. Капта, А. Кидальник, В. Киричко, І. Лукашук, В. Навроцький, А. Наумов, В. Нікітюк, В. Панов, А. Піонтковський, А. Полторац, П. Ромашкин, Л. Савинський, І. Соломоненко, А. Трайнин, П. Фріс, В. Фуркало, М. Хавронюк та ін. Зазначені науковці зробили вагомий внесок у дослідження особливостей міжнародного гуманітарного права. Однак деякі проблемні моменти залишаються дослідженими досить поверхово.

Виклад основного матеріалу. Проблема збройних конфліктів є актуальною і займає важливе місце в системі сучасних міжнародних відносин. Унаслідок процесів глобалізації й тих проблем, які приховують у собі конфлікти кінця ХХ – початку ХХІ ст., появи великої кількості біженців в інших країнах, а також залучення до їх урегулювання багатьох держав і міжнародних організацій міжнародні конфлікти набувають масштабного характеру [1, с. 43].

Ключовою галуззю, на основі якої здійснюється міжнародно-правове регулювання відносин воєнного часу, є міжнародне гуманітарне право. У зв'язку з вищевказаним набуває особливого значення вивчення місця міжнародного гуманітарного права як галузі в системі сучасного міжнародного публічного права.

Порушення прав людини в умовах збройного конфлікту є порушенням основних міжнародних принципів права в галузі прав людини й гуманітарного права, закріплених у міжнародно-правових документах. Міжнародне гуманітарне право прагне пом'якшити наслідки конфліктів, зобов'язуючі воюючі сторони захищати осіб, які не беруть або перестали брати участь у воєнних діях.

Ключовою галуззю, на основі якої здійснюється міжнародно-правове регулювання відносин воєнного часу, є міжнародне гуманітарне право. Міжнародне гуманітарне право (право збройних конфліктів), основу якого становлять чотири Женевські конвенції від 12 серпня 1949 р. та Додаткові протоколи I і II до них від 8 червня 1977 р., займає важливе місце у міжнародному публічному праві. Актуальність проблем, які розглядаються міжнародним гуманітарним правом, не викликає сумнівів.

Щодо місця міжнародного гуманітарного права в системі сучасного міжнародного публічного права в науці розбіжностей не виникає. Воно однозначно визнається основною самостійною галуззю права, яка має свої предмет та метод правового регулювання. Це, однак, аж ніяк не означає, що міжнародне гуманітарне право позбавлене проблем. Вони існують, але стосуються вони переважно визначення кола регульованих міжнародним правом відносин, змісту методу правового регулювання, співвідношення норм міжнародного гуманітарного права з іншими галузевими та міжгалузевими системами (підсистемами).

Міжнародне гуманітарне право – це система договірних та звичаєвих міжнародно-правових норм, що застосовуються як у міжнародних, так і у внутрішніх збройних конфліктах, які визначають взаємні права та обов'язки суб'єктів міжнародного права щодо заборони або обмеження використання певних засобів і методів ведення війни та забезпечення захисту жертв збройних конфліктів.

Міжнародні відносини характеризуються великою різноманітністю, що вимагає певних міжнародно-правових норм, що регулюють їх. Міжнародне публічне право характеризується своїм внутрішнім призначенням, наявністю загальноприйнятих принципів, взаємозв'язком правових норм, послідовністю рішень міжнародних організацій, юридичною чинністю рішень міжнародних судових органів та інститутів міжнародного права. Міжнародне гуманітарне право як незалежна галузь міжнародного публічного права містить усі ці елементи, тому

не випадково його називають підсистемою в цілісній системі міжнародного публічного права. Розуміння сутності та значення міжнародного гуманітарного права є дуже важливим. Це особливо важливо зараз, коли суверенна Україна після проголошення незалежності стала повноцінним суб'єктом міжнародних відносин, а Конституція України чітко визначає: «Існуючі міжнародні договори, згода на які надана Верховною Радою Ради, є частиною національного законодавства України» [2, с. 228].

Термін «міжнародне гуманітарне право» уперше запропонований Жаном Пікте і включений у назву Женевської дипломатичної конференції (1974–1977 рр.), щоб підтвердити розвиток міжнародного гуманітарного права, згода на які надана Верховною Радою Ради, є частиною національного законодавства України» [2, с. 228].

Термін «міжнародне гуманітарне право» уперше запропонований Жаном Пікте і включений у назву Женевської дипломатичної конференції (1974–1977 рр.), щоб підтвердити розвиток міжнародного гуманітарного права, згода на які надана Верховною Радою Ради, є частиною національного законодавства України» [2, с. 228].

Сучасне міжнародне гуманітарне право включає не лише численні конкретні правила ведення збройної боротьби, а й низку принципів цієї галузі міжнародного права. Виникнення, формування галузевих принципів та їхній зміст визначаються специфікою суспільних відносин, які вони регулюють. Суттєвою рисою принципів права збройних конфліктів з основних принципів міжнародного права є те, що основні принципи міжнародного права становлять право мирного співіснування, а принципи міжнародного гуманітарного права належать до збройних конфліктів і містять певні правила поведінки озброєних осіб [2, с. 228].

До речі, міжнародне гуманітарне право є однією з найстаріших галузей міжнародного публічного права, адже походить від звичаїв ведення війни, які існували в Стародавніх Греції і Римі. Однак сам термін «міжнародне гуманітарне право» з'явився досить недавно, у другій половині ХХ ст., у правовій літературі та міжнародних документах і досі широко використовують його «попередників»: «закони та звичаї ведення війни», «право війни» та «право збройних конфліктів» [3, с. 47].

Основними принципами міжнародного гуманітарного права є розрізнення між цивільними та військовими цілями, пропорційність у застосуванні сили та запобіжні заходи під час нападу. Міжнародне право прав людини (далі – МППЛ) установлює права та обов'язки, які знаходяться під міжнародним захистом, що являє собою міжнародно-правові механізми реалізації, захисту основоположних прав та свобод індивіда, які визнані міжнародним співтовариством. Хоча міжнародне гуманітарне право і МППЛ мають різні цілі і розвивалися по-різному, вони мають однакову мету – захистити та зберегти життя, добробут і гідність кожного індивіда. Під час міжнародних збройних конфліктів застосовуються Женевські конвенції I, II, IV 1949 р. і Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 р., що стосується захисту жертв збройних конфліктів (Додатковий протокол I), які становлять основу гарантування поваги та захисту хворих, поранених, потерпілих у корабельних аваріях, медичного персоналу, військових і цивільних медичних формувань і відповідних транспортних засобів. Стосовно неміжнародних збройних конфліктів способи захисту, визначені у ст. 3 спільної для чотирьох Женевських конвенцій та Додаткового протоколу до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 р., що стосується захисту жертв збройних конфліктів неміжнародного характеру (Додатковий протокол II), є менш деталізованими. Через очевидну невизначеність щодо обсягу охорони, що надається в обох типах збройних конфліктів, Міжнародний комітет

Червоного Хреста (далі – МКЧК) провів цінне дослідження міжнародного звичаєвого права, яке зазначає, що у міжнародних та немежнародних збройних конфліктах застосовуються норми звичаєвого міжнародного права щодо поваги медичного персоналу та гарантії прав на медичну допомогу та охорону здоров'я. Так, передбачається, що сторони конфлікту повинні поважати і захищати медичний персонал та медичні підрозділи і транспортні засоби, тобто утримуватися від будь-яких нападів на них або не втручатися в їхню діяльність і надавати їм доступ на території, де їхні послуги особливо потрібні. Сторони не можуть робити відмінностей на основі немедичних міркувань і не можуть карати особу за виконання медичних обов'язків відповідно до медичної етики або змусити особу до вчинення дій, що суперечать медичній практиці [4, с. 233].

Характерною особливістю міжнародного гуманітарного права є те, що воно поєднує дві різні концепції, одна з яких має юридичний характер, а інша – етичний [5, с. 180].

Міжнародне гуманітарне право, яке прагне досягти компромісу між міркуваннями про військову необхідність та вимогами людства, містить етичний елемент, оскільки йдеться про пом'якшення проявів насильства через юридичні обмеження щодо засобів та методів ведення війни та зобов'язання воюючих сторін гуманно поводитися з особами, які не погоджуються або перестали брати участь у бойових діях [6, с. 55; 7].

Основна відмінність між міжнародним гуманітарним правом і правом війни полягає у тому, що в першому не розглядається законність війни, воно не є основоположним для галузі. Воно призначено для захисту всіх жертв війни, тобто тих, хто не приймає або припиняє брати участь у збройному конфлікті. Установлюючи мінімальні стандарти прав людини в екстремальних умовах, норми міжнародного гуманітарного права закріплюють зобов'язання держав надавати такі гарантії особам, які тимчасово перебувають під їхньою владою і не є їхніми громадянами.

МГП – важлива галузь міжнародного публічного права, розвиток якої поряд із розвитком МППЛ позначив тенденцію до гуманізації сучасного міжнародного права. Саме розвиток цих двох галузей зумовив також становлення міжнародного кримінального права, інституту якого (насамперед інститут воєнних злочинів, але також і норми, що встановлюють склад злочинів проти людяності та злочину геноциду) «обслуговують» МГП, додаючи в разі

його порушення до звичайного для міжнародного права інституту відповідальності держав кримінальну відповідальність індивідів на підставі міжнародного права. У практичному плані найбільш важливими є питання співвідношення МГП із нормами, які регулюють питання правомірності застосування сили в міжнародних відносинах (вітчизняна наука вважає їх належними переважно до галузі права міжнародної безпеки), та з МППЛ. Основні принципи та норми МГП (*jus in bello* – право під час війни) розвивалися за часів, коли держави мали достатньо широкі підстави для законного застосування сили в міжнародних відносинах. Такі підстави визначалися розділом міжнародного права, що має латинську назву *jus ad bellum* (право на війну). У сучасному міжнародному праві, де діє імперативна заборона застосування сили або погрози силою (п. 4 ст. 2 Статуту ООН), майже завжди можна стверджувати, що одна зі сторін міжнародного збройного конфлікту порушує міжнародне право самим лише фактом застосування сили. Це є ще більш очевидним для немежнародних збройних конфліктів, оскільки національне законодавство держав світу забороняє застосування сили проти представників держави (органів правопорядку, збройних сил тощо) [8, с. 14].

Висновки та пропозиції. Таким чином, у сучасному міжнародному праві існує окрема галузь – міжнародне гуманітарне право, яке спрямоване на захист жертв збройного конфлікту, тобто покликане захищати права людини в ситуаціях, коли загальні механізми захисту прав людини не працюють або неефективні.

Міжнародне гуманітарне право зазнає змін у соціальному просторі під впливом міжнародної політичної та економічної інтеграції в масштабах усього суспільства. Міжнародне право містить особливу систему міжнародно-правових норм та механізми їх реалізації, спрямовані на обмеження насильства під час війни та захист жертв війни. Міжнародне співробітництво на міждержавному рівні розпочало, удосконалило та юридично закріпило основні принципи сучасного міжнародного гуманітарного права. Перш за все, це пріоритет вирішення спорів на міжнародному рівні мирними засобами. Міжнародне гуманітарне право є важливою галуззю міжнародного публічного права, оскільки в умовах збройного конфлікту проблема захисту особистості та забезпечення її прав та свобод стає нагальною та значною.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бхагвати Дж. Глобалізація – процес позитивний, чи не на 100 %. *Експерт*. 2004. № 24. С. 43–49.
2. Ярмак В.Х. Галузеві принципи міжнародного гуманітарного права. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2013. № 1. С. 227–229.
3. Гнатовський М.М., Короткий Т.Р., Хендель Н.В. Міжнародне гуманітарне право. Довідник для журналістів ; 2-е вид., доп. Одеса : Фенікс, 2015. 92 с.
4. Габрелян Г.В. Взаємодія міжнародного права прав людини, міжнародного гуманітарного та кримінального права в питанні забезпечення права на здоров'я під час збройних конфліктів. *Часопис Київського університету права*. 2019. № 2. С. 232–237.
5. Миколаєнко Я.Ю. Гаазькі конвенції 1899 та 1907 рр. про мирне вирішення міжнародних суперечок. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право»*. 2015. Вип. 32(3). С. 179–181.
6. Радиш Я. Міжнародне гуманітарне право – важлива складова правового регулювання участі медичного персоналу в міжнародній миротворчій діяльності. *Медичне право*. 2013. № 1. С. 54–66.
7. Репецький В.М. Застосування міжнародного гуманітарного права у збройному конфлікті України. *Науковий вісник Львівської комерційної академії. Серія «Юридична»*. 2015. Вип. 2. С. 368–373.
8. Каламкарян Р.А., Мигачев Ю.И. Международное право : учебник. Москва, 2004. 688 с.